

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет
Кафедра культурології

Вілла «Качиний діл» у Львові: *genius loci*
(проект ревіталізації)

Бакалаврська дипломна робота
Студентки IV курсу
Групи ГКУ 17Б
Трильовської Стефанії Валентинівни

Науковий керівник
доцент, кандидат
філологічних наук
Старовойт Ірина Миколаївна

Львів 2021

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Вілла «Качиний діл» у Львові.....	6
1.1 Історія цього будинку.....	7
1.2 Олекса Новаківський та його школа.....	9
1.3 Учні школи О. Новаківського та гуртожиток «Качиний діл».....	13
1.4 Підсумки до розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. Пропозиція ревіталізації простору.....	23
2.1 Простір.....	25
2.2 Залученість різних інституцій культури.....	25
2.3 Умовний успіх проекту.....	27
2.4 Можлива заявка на фінансування від Українського Культурного Фонду....	27
2.5 Підсумки до розділу.....	31
ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	34
ДОДАТКИ ТА ФОТОГРАФІЇ.....	38

Вступ

Ревіталізацією називають метод перетворення занедбаних історичних будівель чи цілих міських кварталів, які втратили свою колишню функцію і ще не набули нової. Тут ідеться не просто про архітектурну обнову, а про нову зв'язку минулого з майбутнім та адаптацію до змінених потреб і запитів містян. Кожен проект ревіталізації потребує амбітної, але й добре вмотивованої культурної ідеї. Такі ідеї виносять на конкурсне обговорення, вони привертають увагу інвесторів і допомагають приватно-громадській співпраці у справі оживлення культурної спадщини.

Зважаючи на тенденцію збереження та адаптації культурної спадщини у світі, а також і в Україні, цей проект може стати далеко не першим прикладом у Львові. Згадка, вшанування та повернення в сучасний контекст відомих художників, що були учнями школи Новаківського є одним з важливих акцентів цієї роботи. Тут будуть розкриті творчі біографії мешканців вілли на вулиці Котляревського, 39 у Львові, що у неформальному середовищі митців 1920-30-х роках та в романі О. Керч «Альбатроси» мала назву «Качиний діл».

У Львові вже існує меморіальний музей у колишньому помешканні та студії Олекси Новаківського, де знаходиться постійна експозиція його робіт. Завідувачка музею Любов Волошин свої основні праці присвятила дослідженню сенсів та реконструкції історій створення робіт О. Новаківського, існуванню його школи та подальшої творчості його учнів. Також пані Волошин вивчала, як митрополит Андрей Шептицький вплинув на створення приватної школи майстра та його тривалі дружні стосунки з Олексою Новаківським.

Дослідження про заснування та існування модерних українських мистецьких шкіл, їх розвиток та стилі довгі роки провадить проф. Роман Яців. У своїх «Антологіях» він зібрав компендіум статей різних авторів – сучасників і послідовників – про мистецтво України 20 століття. Одна з частин включає розділ про творчість О. Новаківського, його стиль, виставки, творення школи, а

також учнів, що продовжували творити після смерті вчителя та розпаду школи. Багато з учнів не залишились на території радянської України, а під кінець Другої світової війни через табори переміщених осіб виїхали на Захід. Галина Новоженець присвятила цілу книжку дослідженню образотворчого мистецтва української діаспори у 1940-1970-ті роки. У фокус цього дослідження потрапляє низка учнів і випускників школи, а саме В. Гаврилюк, С. Гординський, В. Ласовський, А. Малюца, М. Мороз, І. Нижник-Винників, а також І. Кейван, М. Кміт, Е. Козак (ЕКО), Я. Крушельницький, М. Левицький, П. Мегик.

Історичним контекстом проекту стає з'ясування того, як функціонувала школа Новаківського у Львові як навчальне, творче та дружнє середовище і насичений опис вілли на Котляревського 39 з деталізацією біографічних фактів учнів школи, які мешкали або часто бували на цій віллі.

Мета проекту полягає в тому, щоб запропонувати шляхи оновлення і розвитку для цього автентичного місця, наснажити його ідеєю зустрічі старого і нового, та залучити наших сучасників до співтворення на цьому місці культурного простору активностей під назвою «Вілла Качиний діл». Проект націлений на відновлення простору у приватній камениці, що буде нагадувати про важливих, але малознаних зараз в Україні художників, скульпторів та поетів. Очікується, що «Качиний діл» стане місцем експонування, обговорення та промоції креативних ідей і мистецьких артефактів знизу догори, від невідомості до визнання і слави.

Завданнями бакалаврської роботи є:

- Зреферувати дослідження мистецького простору Львова у 1930-ті роки;
- Проаналізувати біографії Олекси Новаківського та його учнів з фокусом уваги на творенні динамічної спільноти навчання і творчого зростання;
- Розглянути збережений будинок у ширшому культурному контексті як «свідка епохи» і «місце творчого імпульсу»;
- Запропонувати свій варіант ревіталізаційного проекту, що допоможе увиразнити актуальність автентичної вілли «Качиний діл», її потенціал, та її цінність.

Об'єктом дослідження є встановлення прямих зв'язків між місцем та мистецьким середовищем у 1930-ті роки у Львові з метою його осмислення, оновлення та перетворення – частинно – на громадський креативний простір.

Предметом є гуртожиток школи Новаківського у Львові, його мешканці та їхній творчі долі; а також його потенціал для ревіталізації

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку та списку використаних джерел та літератури. Перший розділ присвячено написанню аналітичної записки - реконструкції контексту та насиченому опису будинку вілли «Качиний діл» як середовища творців і дієвців культури, створенню школи Новаківського, а також учням, які вчилися і проживали в будинку. Другий розділ стосується пропозиції проекту ревіталізації цього будинку, забезпечення успішності проекту, містить спробу заповнення заявки на фінансування від Українського Культурного Фонду, перелік стейкхолдерів, хто може бути залучений до нього, та деталізацію переваг цього проекту для Львова і країни в цілому.

Робота спирається на попередні дослідження українських авторів: Любові Волошин «Митрополит Андрей Шептицький у творчих долях українських художників»¹ дві частини, Романа Яціва «Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: українська теоретична думка ХХ століття. Антологія»² три частини, «Роман Чорній, мистецька легенда Львова»³, Галини Новоженець «Образотворче мистецтво української діаспори 1940-1970 років: поліваріантність художнього досвіду»⁴.

---

¹ Любов Волошин Митрополит Андрей Шептицький у творчих долях українських художників, ПП ВД «Артклас» Львів – 2017.

² Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія/ Упоряд. Р.М. Яців. – Частина 1. – Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України, 2012. – 232 с.: Іл.

³ Яців Роман. Роман Чорній, мистецька легенда Львова: Матеріали до історії українського мистецтва 1920 – 1930-х років – Львів: Растр – 7, 2013. – 180 с.: іл.

⁴ Новоженець Галина. Образотворче мистецтво української діаспори 1940-1970 років: поліваріантність художнього досвіду. – Львів: Вид-во «Кальварія», 2015. – 280 с.

Розділ I

Вілла «Качиний діл» у Львові

Львів та його територія змінювалась впродовж століть. І дільниця, де знаходиться будинок – вілла «Качиний діл», називається Кастелівка. Назва походить від приїжджої сім'ї Кастеллі з Італії. Саме вони в кінці 16 століття приїхали, щоб розбудувати Львів після численних пожеж. І хоч їхня вілла знаходилась не зовсім поруч, але назва дільниці за прізвищем італійців прижилася і сподобалась. Першою будівлею, яку можна назвати початком творення сучасного району, стала школа Марії Магдалини, що знаходиться на перетині вулиць С. Бандери та Чупринки. Вона була збудована у 1883 році. Але основний акцент забудови припав на вулицю «На віллах» (сучасна вул. Котляревського). На кінець 19 століття південно-західна околиця Львова була мало заселена. Але з появою вокзалу (будівництво у 1861 р.), а також будівництвом Політехніки (у 1877 р.) цей район почав стрімко розвиватись. У 1880-х два відомі архітектори, а саме Іван Левинський та Юліан Захаревич, мали ідею створити «місто-сад»⁵ - ідеальне місто. За цим проектом мали бути збудовані 64 вілли, а окрасою району був став Собка⁶.

Архітектор Іван Левинський був справжнім візіонером та містобудівничим Львова. Зовсім недавно, у 2019 році, проходила виставка на спомин 100-ї річниці смерті цього видатного архітектора у Пороховій вежі⁷. На цій виставці були показані фото фрагментів його численних робіт, фото креслень проектів. Одним з найвідоміших втілених проектів у Львові є його будівля кредитного товариства та банку «Дністер» на вулиці Руська, 20.

Але задум Левинського і Захаревича на Кастелівці не вдався, тому що місто швидко розросталось і земля у цій околиці подорожчала, тому частина вулиці Котляревського – це гарні вілли, а інша - чиншові будинки (розраховані

---

⁵ Додаток 1А

⁶ Володимир Прокопів «Місто-сад» Кастелівка або де заможні міщани тримали своїх «коханок», режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/misto-sad-kastelivka-abo-de-zamozhni-mischany-trymaly-svojih-kohanok/>

⁷ Ігор Жук, Павло Гудімов «Іван Левинський «Імпульс»», режим доступу: <https://yagallery.com/exhibitions/ivan-levinskij-impuls>

на багато сімей). Також іншу частину цього району привласнив Антоні Франц. Він започаткував з братом гіпсове підприємство. Саме у Львові були кар'єри, де цей гіпс видобували, а при них фабрика, де з нього робили фігурки, якими пізніше оздоблювали будинки. У кінці сучасної вулиці Чупринки знаходяться Алтайські озера, які і були цими родовищами гіпсу. У цій частині власники ділянок надавали перевагу будівництву багатоквартирних, чиншових будинків. Це приносило більше грошей та так було вигідніше для сплати податків за володіння землею. У 1907 році сюди було прокладено трамвайну колію, що сполучила цей район та центр міста⁸.

1.1 Історія одного будинку

Будинок №39 – це житловий будинок, що був збудований у 1891-1892 році за проектом Яна Томаша Кудельського з фірми Івана Левинського⁹. Сама будівля має два поверхи, цокольне та мансардне приміщення¹⁰. Перед та позаду вілли знаходяться невеликі квітники, що були популярні на кінець 19 століття.

Ян Томаш Кудельський народився у 1861 році у родині збіднілого польського шляхтича Ігнація Кудельського. Сім'я проживала у селі Будзіска в Келецькому воєводстві, що тоді належало Російській імперії. Батьки хотіли дати дітям, а саме ще двом братам та сестрі Яна Томаша, польську освіту. Це було досить складно, тому дітей відправили у Львів під виховання та опіку Тадеуша Скаловського, адвоката¹¹. Після закінчення середньої школи, у 1880 році Ян Томаш вступив до Львівської політехніки, де вивчав архітектуру. У 1888 році він отримав диплом архітектора, але це ще не означало закінчення навчання. Він залишився у Політехніці. Спочатку він був асистентом на кафедрі нарисної геометрії, але пізніше, у 1890 році, став асистентом професора Ю. Захаревича, що був на кафедрі архітектури. Першим окремим замовленням для нього стає

---

⁸ Володимир Прокопів «Місто-сад» Кастелівка або де заможні міщани тримали своїх «коханок», режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/misto-sad-kastelivka-abo-de-zamozhni-mischany-trymaly-svojih-kohanok/>

⁹ Ігор Жук Вул. Котляревського, 39 – житловий будинок, режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/kotliarevskoho-39/>

¹⁰ Додаток 1Б

¹¹ Комар Ж. Ян Томаш Кудельський — галицький архітектор на зламі епох // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — № 632.

проект приватного будинку для родини Потоцьких, що знаходиться на вулиці Котляревського, 33.

Варто зауважити, що саме співпраця з Ю. Захаревичем дала молодому архітектору розширити зв'язки з елітою у Львові. У 1892 році Ян Томаш покидає Політехніку та переходить у бюро Івана Левинського¹². Тут починається новий період його життя та реалізації багатьох важливих проектів як, наприклад, вілла на Котляревського, 39 спорудження якої завершено у липні 1892 року¹³, а також проект каплиці Цетнерів та Кшижановських або каплиця з химерами на Личаківському кладовищі. Разом з І. Левинським і А. Вагнером архітектор бере участь у перебудові палацу на вулиці Пекарській, 19¹⁴.

Ще одним важливим моментом у професійному житті Яна Томаша Кудельського стала Будівельна виставка 1892 року у Політехніці, де були представлені проекти різних архітекторів з кафедри архітектури, а також і його проект. Саме тут він познайомився з підприємцем Людвіком Радванським, директором цієї виставки. Саме його підприємство отримало замовлення на проект важливої будівлі у Станіславові, будинок третьої галицької Дирекції державної колії, і на запрошення Радванського керівником будівництва став Ян Томаш Кудельський.

Родина Кудельських, це дружина Ольга Вільчинська та донька Анна, переїхала у місто Станіславів і залишилась там до початку Першої світової війни. Найбільший розквіт творчості архітектора припадає на початок 20 століття у місті Станіславів. З найвідоміших його робіт назовемо філію Краківського товариства взаємного страхування, Австро-Угорський банк, будинок Головної пошти¹⁵. Також Ян Томаш Кудельський заснував власну

---

¹² Комар Ж. Ян Томаш Кудельський — галицький архітектор на зламі епох // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — № 632.

¹³ Ігор Жук Вулиця Котляревського, 39 – Житловий будинок, режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/kotliarevskoho-39/>; ДАЛО 2/1/5264:9

¹⁴ Ігор Мельник Вул. Пекарська, 19 – Школа-інтернат №19 для дітей з розумовими вадами, режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/pekarska-19/>

¹⁵ Комар Ж. Ян Томаш Кудельський — галицький архітектор на зламі епох, ст. 223 // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — № 632.

будівельну фірму і займався нею до 1914 року. На початку Першої світової війни австрійська влада відправила його у табори у Талергофі і в Освенцимі, де він провів два роки. Його відпустили через поганий стан здоров'я і він повернувся до Станіславова. Але й тут він провів небагато часу і покинув Станіславів назавжди. Під кінець війни переїхав до Варшави, де також займався будівництвом. Він був директором будівництва Ченстоховського округу. У 1937 році він помер у Варшаві.

Щоб зрозуміти, як саме частина вілли на вулиці Набеляка №39 (тепер - Котляревського), стала легендарним «Качиним долом», слід згадати, що у міжвоєнний період тут замешкала родина Дмитра Павловича Левицького. У 1923 році він сюди приїхав та працював у Львові до 1939 року, коли його заарештували органи НКВС СРСР¹⁶. Він був палким прихильником художньої творчості та розвитку української культури, тому разом з дружиною Іванною (Асею) Левицькою¹⁷ надав два підвальні приміщення для учнів школи О. Новаківського.

1.2 Олекса Новаківський та його школа

Олекса Новаківський народився у березні 1872 року в селі Слободо-Ободівка у сім'ї лісника. Спочатку навчався удома, а пізніше вчився у приватному навчальному закладі 4 роки. Родина переїжджає у Попелюхи, тому що батько втратив роботу. Саме там Олекса познайомився з Павласом, який допоміг хлопцеві вступити до приватної майстерні П. Клименка в Одесі. Він пробув там до 1892, а тоді вернувся назад до сім'ї в Попелюхи. Він продовжує малювати. На щастя, одного з краківських художників (не можу знайти прізвище) зацікавили його роботи і він вмовив панів Бжозовських виділити стипендію для Олекси на навчання у Краківській школі образотворчих

---

¹⁶ Гуцал Петро Левицький Дмитро Павлович, режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Levitsky_D_P

¹⁷ Додаток 1В

мистецтв¹⁸. Він провчився там 8 років у відомих польських художників, а навчання завершив з золотою відзнакою.

Наступний важливий період Олекса Новаківський проживає у селі Могила, що біля Кракова. Там він знайомиться зі своєю майбутньою дружиною, а також улюбленою моделлю для полотен. Саме вона зображена на відомому полотні «Пробудження». У них народилось двоє синів: Ярослав та Ждан-Олекса.

На персональній виставці митця у 1911 році у Кракові відбулось знайомство, яке можна назвати доленосним для мистецького середовища України, а саме митрополита Андрея та Олекси Новаківського. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) зацікавився роботами митця і після тривалого спілкування запропонував йому з родиною переїхати до Львова.

У 1921 році, незадовго до п'ятдесятиріччя митця, з фінансовою підтримкою митрополита, була відкрита Мистецька школа О. Новаківського. Будинок, де проживав мистець та проводились заняття, знаходиться поблизу Святоюрської катедри. А сьогодні тут на другому поверсі знаходиться музей О. Новаківського. У міжвоєнний період у майстерні (другий поверх) відбувались заняття для учнів, виставки, спільні вечори. Це був справжній творчий хаб і місце зустрічі. Багато львівської аристократії приходили сюди, щоб подивитись на твори художника, його учнів, та поспілкуватись.

Навчальний процес школи був побудований за прикладом Краківської академії, випускниками якої були сам Олекса Новаківський і Осип Курилас. Крім «класичного» навчання малярству та рисунку, у школі викладав курс пластичної анатомії психолог Степан Бaley (1885 – 1952), а історію культури – Іван Раковський (1874 – 1949, антрополог). Ще курси про техніку малярства та історію української архітектури викладав Володимир Пещанський (1873 – 1926, архітектор і реставратор). Ще один не менш важливий курс про історію

---

¹⁸ Мар'яна Шевелева Олекса Новаківський – львівський модерніст, режим доступу: <https://uain.press/blogs/oleksa-novakivskyj-lvivskyj-modernist-1196461>

мистецтва читали Володимир Залозецький, мистецтвознавець, а також Іларіон Свенціцький (1876 – 1956). Архітектор Євген Нагірний викладав малярську перспективу, а громадський діяч і поет Микола Вороний – театральну сценографію.

Не зважаючи на професійність запрошених викладачів, центральною постаттю школи був все ж таки Олекса Новаківський, бо був він не просто вчителем для студентів школи. За його бажанням, основою навчання був індивідуальний підхід до кожного з учнів. Це позитивно сприяло переданню професійного досвіду та майстерності¹⁹. Як згадують учні про Новаківського: «Зразу спокійно давав поради і малими штрихами пояснював проблеми анатомії, - згадує Іванка Нижник-Винників, - траплялося, що брак уваги і хибні рисунки виводили його з рівноваги, тоді він майже кричав: “Голова надто велика! Нема пропорцій!...”»²⁰. Або спомин від Святослава Гординського: «Сам блискучий рисівник, він не раз не залишав й одної його риси і, власне, на таких коректурах ми найбільше навчилися»²¹.

У літню пору учні виїжджали на пленер до села Космач²². Ці подорожі фінансував митрополит. Як згадує Антін Малюца, учень школи: «Щороку у травні та червні настрої у школі змінювалися, всі думали та готувались на літній виїзд школи до Космача... Замість рисунки з моделю приходило малювання олією натюрморту, або й того ж моделю, а вслід за цим – підготовлювання малярських матеріалів. Список потрібних фарб диктував сам Новаківський. Перед самими вакаціями більшість студентів, які їхали в Космач, діставали від Митрополита стипендії 10-15-20 доларів, що в тих часах вистачало на прожиток у горах, на дорогу і часами на фарби»²³.

---

¹⁹ Любов Волошин Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові як феномен відродження національного художнього шкільництва у Галичині. – ст. 14-16, Львів 2000

²⁰ Нижник-Винників І. Мистецька школа О. Новаківського. Спомин/ у кн.: Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992. – С.78-79

²¹ Гординський С. Львів, Париж, еміграція/ у кн.: Степан Луцик-мистець. С. 32

²² Олександр Шейко Дев'яносто п'ять років тому або перша українська художня школа Галичини, режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/dev-yanosto-p-yat-rokiv-tomu-abo-persha-ukrayinska-hudozhnya-shkola-galichini/>

²³ Малюца А. Степан Луцик/ у кн.: Степан Луцик-мистець. – Нью-Йорк, Торонто, Вашингтон, 1973. – С. 14-15

Митрополит Андрей був дуже непересічною людиною в житті художника. І це стосувалось не тільки спільної справи. Він дуже часто підтримував мистця у трудні періоди – платив ренту за помешкання. Після несподіваної смерті дружини Олекси, митрополит допоміг знайти виховательок для синів Ярослава та Ждана. А після смерті самого Олекси, Андрей Шептицький заопікувався синами. Молодший син Ждан до свого повноліття проживав і виховувався при резиденції глави Церкви²⁴.

Крім митрополита Шептицького, у справах школи допомагав також Осип Курилас (1870 – 1951). Він викладав учням рисунок і малярство. У роки існування Таємного українського університету у Львові, школа Новаківського працювала як його мистецький відділ. Сам Олекса Новаківський був деканом, а Осип Курилас – його заступником²⁵.

З-під пензля Олекси Новаківського вийшло багато портретів відомих людей, його сучасників. Багато з них не збереглися – були знищені радянською владою, частина потрапила в приватні колекції, ще частка зберігається у фондах, а в музеї Новаківського показана тільки незначна частина робіт.

Ще один художник-друг Новаківського, стипендіат митрополита Шептицького, Модест Сосенко²⁶. На початку ХХ століття жив у одній з кімнат у партері вілли Стики, де проживав сам Новаківський. Крім художників, О. Новаківський був також знайомий з музикантами, політичними діячами, лікарями та іншими важливими особами. Важливо згадати про Олександра та Василя Барвінського, батька та сина. Олександр²⁷ (1847-1926) був істориком, державним діячем та міністром освіти у Державному секретаріаті ЗУНР. Василь²⁸ Барвінський був частим гостем мистецької школи, оскільки Новаківський захоплювався музикою. Композитор часто виступав на благодійних вечорах, де збирались добровільні пожертви на потреби школи.

---

²⁴ Олександр Шейко В гостях в Олекси Новаківського, режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/v-hostiakh-v-oleksy-novakivskoho/>

²⁵ Там ж.

²⁶ Додаток 1Г

²⁷ Додаток 1Д

²⁸ Додаток 1Ж

Крім нього, сюди приходила Любка Колесса (1902-1997), двоюрідна сестра Миколи Колесси, Борис Кудрик (1897-1952) та Остап Москвичів (1888-1974)²⁹.

Крім вищезгаданих людей, Олекса Новаківський написав портрет Дмитра Левицького³⁰. Він та його дружина, Іванна Левицька, дуже любили і високо шанували твори Новаківського, а тому запропонували віддати підвальні приміщення своєї вілли для гуртожитку учнів, що пізніше став називатись «Качий діл» (або «Качиний»). Також з ініціативи пані Левицької мистцю була подарована хата у гірському селі Дора³¹.

1.3 Учні школи О. Новаківського та гуртожиток «Качиний діл»

За весь період існування школи – 1923-1935 роки – у ній навчалась приблизно 91 людина³². З найвідоміших та важливих для розвитку школи були Володимир Гаврилюк, Святослав Гординський, Едвард Козак, Володимир Ласовський, Антін Малюца, Михайло Мороз, Іванна Нижник-Винників, Роман Сельський, Роман Чорній. Можливо, не всі з них жили у «Качиному доли», але Оксана Керч у своєму романі «Альбатроси» вміло описує атмосферу, що панувала у гуртожитку школи О. Новаківського. Оксана Керч – псевдонім для Ярослави Гаращак, яка була спочатку приятелькою, а потім дружиною Володимира Ласовського. Вчилась вона у гімназії Сестер Василіанок у Львові у 1929 році. По часу це співпадає з існуванням школи, а також у неї було кілька приятельок, наприклад, Ольга Плешкан чи Стефанія Гебус-Баранецька. Вони також відвідували лекції у художній школі. Ось уривок з «Альбатросів»:

«...Я правду, либонь, писав, бо мені здається, а коли здається, то, мабуть, так воно і є. Коли Антоша, зустрівши мене на Підзамчі, повів до гарної вілли, я опирався. Я вхопився руками за залізні ворота й абсолютно туди не хотів іти. Ні, ні! Про таке ательє не мріяв я, навіть читаючи «Листи Ван Гога до брата».

---

²⁹ Олександр Шейко В гостях в Олекси Новаківського, режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/v-hostiakh-v-oleksy-novakivskoho/>

³⁰ Додаток 13

³¹ Олександр Шейко В гостях в Олекси Новаківського, режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/v-hostiakh-v-oleksy-novakivskoho/>

³² Повний список можна знайти у працівників художньо-меморіального музею Олекси Новаківського.

Антоша неговіркий. Він вихопив з моїх рук кіш й побіг з ним кудись поза віллу. Коли вернувся вже без коша до мене, я й далі стояв перед ворітьми. Він знову без зайвих розмов стиснув мої руки в своїх каменярьських долонях і, обнявши за плече, повів зацікавленого й слухняного тією ж дорогою, кудюю перед хвилиною помандрували мої покладки. Тісно обнявшись, ми обійшли віллу і, наткнувшись на сходи, зійшли ними в якесь провалля.

В абсолютній темноті відчинилися двері, і я опинився всередині великого побіленого підвалу, темнуватого, з запахом вологости й цвілі. Я полегшено зітхнув. Обстановка не мала нічого спільного з елегантною віллою. Вона була аж надто скромна, щоб налякатись мого коша...

— Маєш ось «Качиний діл»,— промовив Антоша.

— Качиний діл? — перепитав я.— Діл — ще розумію, але качиний? Чому це так?

Антоша знизав плечима. Хіба він хрестив його?

Таких кошів і просто скринь нарахував я декілька між мольбертами та купою глини. На столі, серед посуду, стояв маленький ескіз Антоші — «Материнство». Я сів проти того ескізу й розглядав...»³³.

І хоч пані Оксана пише про реальні події у Львові, щоразу треба ще розшифрувати, як поєднані прізвиська-псевдоніми в книзі і прізвища реальних людей. Але, наприклад, Антоша у романі – це Антін Павлось, Ромко Чолій – Роман Чорній, карикатурист, а Еко – Едвард Козак, який малював смішні шаржі на О. Новаківського.

Щоб зрозуміти чому ці оперсоналії такі важливі, варто довідатися трохи більше про їхні життя та творчі здобутки. Зупинимось на декількох іменах, як-от Святослав Гординський, Іванна Нижник-Винників, Роман Чорній та Володимир Ласовський.

---

³³ Керч О. Альбатроси – Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка, 1952, ст. 3-4

Дослідниця Христина Береговська³⁴ написала книгу, що описує життя та творчість Святослава Гординського, а також показує витoki та впливи на художню діяльність мистця. У книзі детально описано де народився Святослав Гординський, де вчився, як попав до Львова, а потім до Берліну, а ще пізніше до Парижу. Навчання в школі Новаківського, а також спілкування з Кир Андреєм дало мистцю глибокі знання, а також сформувало у ньому думку ніколи не забувати про Україну.

У його художніх творах часто вбачається імпресіоністичний стиль рисунку, насиченість кольором, як і в самого Новаківського. Його різні твори зараз знаходяться по цілому світу: і у США, а також у Франції³⁵. «Автопортрет із скульптурою», 1924 р. намальований олійними фарбами, що мають насиченість і яскравий колір. Це не були його останні олійні портрети чи натюрморти, але після поїздки в Париж (1927 р.) мистець представив на Третій виставці школи О. Новаківського (1929 р.) більш практичні твори: обкладинки до книжок, театральні костюми, проекти плакатів, ілюстрації до поезій³⁶.

Варто згадати також не тільки творчий доробок Гординського, а також його організаційну, дослідницьку, критичну та кураторську працю. У 1931 році була заснована Асоціація незалежних українських мистців (далі АНУМ), де одним із засновників був Гординський. АНУМ провела чотирнадцять виставок за цілий період свого існування (1931 – 1939). Восени 1931 року у Національному музеї у Львові відбулась перша виставка АНУМ, де експонувалися роботи таких мистців: М. Шагала, П. Пікассо, М. Тоцці, А. Модільяні, Ф. Леже. А також твори О. Новаківського були разом з роботами учнів: С. Смольського, С. Луцика, М. Мороза, С. Гординського³⁷.

На початку Другої світової війни Гординський виїхав до Кракова і там пробув до 1942 року. Він далі малює, а також працює редактором

---

³⁴ Христина Береговська «Святослав Гординський: творчість за пів століття», Львів, «Видавництво «АПРІОРІ», 28.11.2017 – с. 207

³⁵ Христина Береговська «Святослав Гординський: творчість за пів століття», Львів, с. 32-33

³⁶ Там само, с. 36-37

³⁷ Там само, с. 40-41

«Ілюстрованих вістей» в «Українському видавництві». У 1942 р. повертається до Львова, а тоді в 1944 році мігрує через Словаччину до Відня, де жила сестра Дарія, а тоді виїжджає до США, де також продовжує творити. Всі наступні роки з 1947 по 1993 дослідники охарактеризують як еміграційний (американський) період творчості³⁸.

Після переїзду в США, Гординському потрібно було починати життя з нового листка. Тому він спробував себе в перекладацькій діяльності, але це не давало на той час великого прибутку. Його твори французького стилю (імпресіонізм, постімпресіонізм) також не цінувались у колекціонерів. Тому мистець спробував себе в іконописі і справи пішли вгору. Зважаючи, що він був учнем Новаківського, а також стипендіатом Андрея Шептицького, українська діаспора досить часто зверталась до нього з проханнями розмалювати українську церкву чи намалювати ікони. До кінця свого життя (1993 р.) Гординський присвячується монументальному мистецтву: мозаїкам, розписам, іконостасам, вітражам³⁹.

Жінок-учениць у школі О. Новаківського було не так багато, але Іванна Нижник-Винників (1912-1993) була однією з найталановитіших. І хоча в радянський період її твори були захovanі, а то й знищені, а про неї нічого не згадувалось, у 1993 році, після її смерті, в Україні зросла увага до її творчості, а саме українського періоду. Однією з дослідниць є Любов Волошин, завідувачка Художньо-меморіального музею ім. О. Новаківського та її книга «Іванна Нижник-Винників: рання творчість у Львові 1920-1930 роки»⁴⁰.

Іванна Нижник-Винників⁴¹ навчалась у школі Новаківського у період між 1929-1935⁴². На той момент школа уже не була мистецьким факультетом при Таємному Університеті у Львові, а тому переживала дещо важкі часи і фінансові труднощі. Іванка Нижник була активною студенткою, а тому разом з

---

³⁸ Христина Береговська «Святослав Гординський: творчість за пів століття», Львів, с. 87-97

³⁹ Там само, ст. 88-97

⁴⁰ Любов Волошин «Іванна Нижник-Винників: Рання творчість у Львові 1920-1930 роки», Львів, 2013 – с. 130

⁴¹ Додаток ІІ

⁴² Додаток ІІІ

подругами спробували заснувати добродійну громадську організацію для підтримки школи. У 1931 році було створено «Українське Товариство Прихильників мистецтва» (УТПМ), де однією з членів була Ася Левицька, дружина Дмитра Левицького. Як уже було згадано, вона погодилась віддати підвал власного будинку для учнів школи. Це дозволило учням познайомитись ближче з львівською аристократією, відвідати різні мистецькі події.

Але з навчання у Новаківського, мисткиня перейняла динамічне письмо, інтуїтивізм та експресію. У той час ці ознаки були важливими факторами пошуку нового модерністського мислення⁴³. Найчастіше її ранні роботи були пов'язані з пейзажами Космача, куди школа виїжджала на літній пленер. Художниця брала участь у різних виставках: УТПМ (Українське Товариство Прихильників мистецтва) у 1932, тоді у 1934 на «Виставці пластичного мистецтва жінок» при «Українському Жіночому конгресі» у Станіславові⁴⁴.

Близьким другом Іванни був Роман Чорній. У 1936 році вона намалювала портрет Романа Чорнія, але зараз невідомо де він знаходиться, можливо, втрачений назавжди. Важливо зазначити, що рецензію на її роботи на виставці «Вистава чотирьох» 1937 року писав Святослав Гординський. Після цієї виставки Іванну Нижник-Винників прийняли як члена АНУМ. 1942 року художниця разом з чоловіком виїхала у Західну Європу – спочатку в місто Леслав (Польща), а тоді Мужен (Франція)⁴⁵.

У Франції Іванка Нижник-Винників знайшла для себе новий вид творчості, а саме ткання килимів, що принесло їй відомість у мистецьких колах. У 1993 році після смерті художниці, за її волею, кілька робіт було передано до Львова. А 30 вересня 1995 році її тіло перепоховали на Янівському цвинтарі.

---

⁴³ Любов Волошин «Іванна Нижник-Винників: Рання творчість у Львові 1920-1930 роки», с. 26-27

⁴⁴ Там само, с. 43-45

⁴⁵ Там само, с. 55-59

Про Романа Чорнія відомо не так багато, а досліджень проведено ще менше. Але у 2013 році Роман Яців видав книгу «Роман Чорній: мистецька легенда Львова⁴⁶», де спробував каталогізувати творчий доробок цього мистця.

Роман Чорній є одним з перших учнів школи Новаківського, разом із Святославом Гординським. Його ранніх творів фізично не збереглося, тільки рецензії, більшість з яких схвальні. Хоча можемо припустити, що мистець ще був у пошуках власної форми та кольору. У 1925 році він спробував себе у графіці, а саме оформлення, ілюстрації книг і журналів, а також карикатура. Можна сказати, що йому єдиному з «новаківців» пощастило потрапити в елітне середовище. Мистцеві запропонували виконати оформлення до кількох видань видавництва «Світ Дитини», а також карикатури до сатирично-гумористичного журналу «Зиз». Він близько познайомився з такими видатними людьми як Олена Кульчицька, Антін Манастирський, Осип Курилас, а також Павло Ковжун, Микола Бутович, Роберт Лісовський⁴⁷.

Коли згадуємо про гумористичні карикатури, то не тільки Роман Чорній малював їх, а також Едвард Козак (Еко). Вони двоє були важливими графіками у журналі «Зиз» і можна сказати, що в них була дружня конкуренція. Але також варта пригадати, що вони разом вчилися у школі Новаківського.

Після журналу «Зиз», Роман Чорній отримав повну художню владу над обкладинками до журналу «Жорна», що виходили два рази на місяць (останнє число вийшло 15 грудня 1934 року). Опісля мистець береться за оформлення рекламних рисунків для «Центросоюзу», «Маслосоюзу», фірми «Фортуна Нова»⁴⁸. Подальша доля Романа Чорнія й надалі залишається невідомою. У 1940 чи початку 1941 року його заарештували у центрі Львова і вивезли на Схід: у Сибір або Казахстан.

Ще одна важлива постать, пов'язана з «Качиним долом» - це Володимир Ласовський. Він відрізняється від попередніх учнів тим, що займався не лише

---

⁴⁶ Роман Яців «Роман Чорній: мистецька легенда Львова», Львів, РАСТР-7, 2013 – 180 с.

⁴⁷ Роман Яців «Роман Чорній: мистецька легенда Львова», с. 5-8

⁴⁸ Там само, ст. 11-17

образотворчістю, а й писав вірші. Його творча діяльність почалась з театральних декорацій. У школі Новаківського, як свідчить про це у інтерв'ю сам Ласовський: «...я був «вічним революціонером», навіть проти учення самого Новаківського, бо мене захоплювали нові течії, як кубізм, і кубоконструктивізм і ін. Брак і Пікассо були моїми ідеалами, яких я старався наслідувати...»⁴⁹.

Володимир Ласовський у інтерв'ю з Іваном Зайцем згадує: «В добі Новаківського я був організатором групи «РУБ» з учнів Новаківського і редактором журналу «Карби». На жаль, вийшло лише одне число «Карбів» через брак фондів...»⁵⁰. У групу «Руб» увійшли такі учні,⁵¹ як Володимир Ласовський, Роман Чорній, Володимир Гаврилюк, Степан Луцик, Антін Малюца, Григорій Смольський, Михайло Мороз, Володимир Гриценко, Ольга Плешкан, Стефанія Рудакевич, Іванна Нижник, Марія Морачевська. Творчий дебют цієї групи відбувся на «Виставці образів» 1932 р. у залах Музею НТШ по вул. Чарнецького, 24⁵².

Ідеологічні думки цієї групи прописані в альманасі «Карби» (1933) і дозволю собі зацитувати кілька виписок з редакційної програми: «...Мистецтво мусить своїм змістом висловлювати життєву дійсність, а формою характеризувати час і націю, що в ній повстає. Хочемо дати новий зміст нашій майбутній творчості. Цим змістом буде здоровий світогляд окциденту й ті знаменні елементи національної духовної структури, що свідчать про нашу расову й культурну окремішність. Змагаємо до нових форм нашого пластичного вияву ідей. Наші шукання окремо на нашій творчій спроможності в безпосереднім зв'язку з мистецьким рухом Європи»⁵³.

Журнал «Карби» був присвячений творчому життю у Львові. Статті до нього писали Володимир Ласовський та Богдан-Ігор Антонич, а художнім

---

⁴⁹ Мирослава Ласовська-Крук «Володимир Ласовський» - Торонто, Канада, 1980 – ст. 9-11

⁵⁰ Мирослава Ласовська-Крук «Володимир Ласовський», ст. 9-11

⁵¹ Роман Яців «Роман Чорній: мистецька легенда Львова», ст. 22-24

⁵² Виставка образів УТПМ. /Каталог/. – Львів, 4.XII – 17.I.1933.

⁵³ Роман Яців «Роман Чорній: мистецька легенда Львова», ст. 22

оформленням займався Едвард Козак, редагувала видання Іванна Нижник-Винників.

Сам Богдан-Ігор Антонич був частим гостем в «Качиному долі». Вечорами, учні Новаківського збирались разом, запрошували інших студентів та проводили літературні вечори, де «зірками» були Б.-І. Антонич та В. Ласовський. У романі «Альбатроси» Богдан-Ігор Антонич є прототипом для Богдана Явора. З роману: «Явір живе в своїй тітці напроти собору св. Юра. З його вікна широкий вид на святоюрські сади. Та чи дивиться він колись у вікно? В кімнаті велика шафа з книжками. Але вона зачинена. І якось ніяково просити ключа.

Ми сідаємо біля ліжка при малому столику. Явір привітливий. Він облизує потріскані пухкенькі губи. Молодий, але волосся на голові мало. Зате, на потилиці воно довге, непідрізане. Поетичне...», «Ніхто не знав, з яким тремтінням чекав я того читання! Врешті Богдан розгорнув шкільний зошит, поклав на стіл чорнильницю й дерев'яну ручку з пером. Таких зошитів лежало в нього кілька на столі під вікном, записаних розтягненим школярським письмом. Дівчина хустинкою закрила ротика. Може, позіхнула? Вона вперто заглядала у вікно. Явір відкашлявся й горловим голоском, стараючись не заїкатись та піднявши руку, щоб вибивати нею такт, почав читати:

«...Мій брат — кравець хлоп'ячих мрій,

зішив з землею небо.

Горять хустки у крамарів,

немов стобарвний гребінь...»

Кожний рядок читав у трьох-чотирьох варіантах і, дивлячись на нас, питав:

— Який?

Єдиний з-поміж нас Чуб не розгубився. Вислухував усе, не перемішавши варіантів, і за кожним разом висловлював свою думку. Явір підкреслював варіант, який Чубові видавався найкращим і позначав його початковою буквою Чубового імені. Поет читав «Пісню про співучі двері», оспівував своїм, трохи дивним для мого вуха, лемківським акцентом красу вільх, ставів, неба, сонця та працюючого люду теслів і поетів. Ми були за короткий час ніби викинені невидною пращею в ті світи, п'яні тим вином, дарма, зеленим чи червоним, запахом білого тесаного дерева, точених глиняних дзбанів. Ми ні про що не думали, тільки слухали. Навіть Чуб удесяте слухав уже переплутані варіанти, слова, самі слова, що від них, як від вина, крутилося в голові...»⁵⁴.

Крім літературних вечорів, проводились також музичні зібрання. Антонич також любив музику і вчився гри на скрипці. А другом для учнів та О.Новаківському був Микола Колеса, який теж бував важливим гостем на цих зібраннях.

1.4 Підсумки

Вілла «Качиний діл», а також персони, які там проживали, дискутували та творили є цінними для історії Львова, і разом з тим надихаючими для нової мистецької діяльності у Львові. Школа О. Новаківського - це перша художня школа Галичини, що дала можливість почати свою кар'єру кільком плеядам креативних українців, насамперед художню, але не тільки.

Для точнішого опису простору вулиці та самого будинку були використані електронні ресурси, що розказували про архітектора проекту, а також про Івана Левинського – відомого львівського архітектора, що мав ідею створити «місто-сад» у районі, який зараз відомий як «Новий світ». Про архітектурне бюро та автора проекту вілли архітектора Кудельського були використані українські джерела. З поданої інформації дізнаємось, що Кудельський навчався у Львівській Політехніці, тоді працював в бюро Левинського, а тоді проживав в Станіславові, де також проектував відомі будівлі.

---

⁵⁴ Оксана Керч «Альбатроси», с. 8-9

Про Олексу Новаківського маємо набагато більше інформації і увага розділу була зосереджена на інформації здобутій з офіційних джерел - від Художньо-меморіального музею у Львові, а саме базованій на статтях та книжках Любові Волошин. Про художню школу та учнів були використані брошури про ювілейні виставки у музеї.

Про віллу «Качиний діл», а також події у ній і навколо неї писала Оксана Керч (літературний псевдонім Ярослави Гаращак) у романі «Альбатроси». Були використані декілька цитат для оживлення портретів і передання атмосфери. Про чотирьох учнів були використані дослідження авторства Романа Яціва, Любові Волошин, Христини Береговської та Мирослави Ласовської-Крук.

Не у всіх джерелах було згадано про групу «Руб» чи журнал «Карби», тому мені довелося збирати разом маленькі цитати, щоб відтворити ціліснішу картину повсякдення і подробиці прикладної діяльності учнів Новаківського.

Всі ці постаті та інформація є важливими для наступної частини роботи, а саме пропозиції проекту, який може бути реалізований через певний проміжок часу. Проекту, що має на меті побудувати нове приватно-громадське партнерство навколо автентичного місця і ревіталізованого простору вілли, що належала меценатам сучасного українського мистецтва, і в сутеринах якої мешкали, творчо працювали і зростали учні школи О. Новаківського. І хоч вчитель відомий усім, та учнів тепер мало хто знає і розпізнає саме як вихідців з одного творчого середовища. Це буде проект-нагадування про те, що відбувалось у 1930-ті роки у цьому будинку, та проект-імпульс для постановня нового креативного простору, а також переймання форм і формул підтримки та промоції молодих митців і сили їхньої уяви, як це майже століття тому з успіхом робили Олекса Новаківський, викладачі його школи та фундатор і покровитель митрополит Андрей Шептицький.

Розділ II

Пропозиція ревіталізації простору

Почнімо з юридичних аспектів, які визначають та регулюють, що таке спадщина, культурна спадщина та культурна цінність. В законі України «Про охорону культурної спадщини» за 2000 рік сказано наступне: «Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Види культурної спадщини це археологічні, історичні (будинки, споруди, некрополі та місця, пов'язані з визначними людьми), монументального мистецтва, архітектури та містобудування, пов'язані з ними (містами, будинками), твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, садово-паркового мистецтва та ландшафтні.⁵⁵» Слід зауважити, що закон, який вступив у дію 20 років тому, уже не відображає усієї повноти поняття, як ми його розуміємо зараз, адже не бере до уваги зв'язку традиції і новаторства, живої та динамічної спадщини, яка несе в собі не лише пам'ять про минуле, але й стає, за висловом колишнього генерального директора ЮНЕСКО Койхіро Мацура, «лабораторією для винаходів майбутньої спадщини»⁵⁶.

Зважаючи на ці тенденції, а також їх повніше пояснення, слід взяти на повістку, що Гаазька конвенція за 1954 рік про захист культурних цінностей передбачає таке: «Культурні цінності – рухомі і нерухомі цінності, які мають значення для кожного народу (пам'ятки архітектури, мистецтва та історії, світського та релігійного характеру, ... рукописи, книжки, інші предмети історичного, художнього чи археологічного значення, ... наукові колекції та колекції книжок, а також архіви)⁵⁷». У 1976 році вводиться поняття «оточення» пам'яток: природне чи створене довкілля, яке впливає на сприйняття ансамблів.

---

⁵⁵ Закон України «Про охорону культурної спадщини», режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

⁵⁶ Цит. за: Maria-Angels Roque. *A Living and Dynamic Heritage* // *Quaderns della Mediterrania* 13, 2010: 13- 20, p.13.

⁵⁷ Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954, Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

У 2005 році було введено поняття «культурне розмаїття спадщини». Воно має таке значення: «Культурне розмаїття виявляється не тільки через застосування різноманітних заходів, за допомогою яких культурна спадщина виражається, розширяється й передається завдяки розмаїттю форм культурного самовираження, а й через різні види художньої творчості, виробництва, поширення, розподілу та споживання продуктів культурного самовираження, незалежно від засобів і технологій, які використовуються.»⁵⁸

Культурна спадщина не виривається *нізвідки*, вона існує довший час, завдяки тому, що є люди, які її цінують та піклуються про неї. У 2005 році Сімон Сарлей (Simon Thurley) створив свою модель «Коло спадщини»⁵⁹. У нього можна ввійти з будь-якої сторони. Але логічніше почати з поняття «Розуміння». Коли люди почнуть розуміти спадщину, її важливість в контексті історії країни, вони захочуть цінувати її. Після «Цінування», вони зможуть піклуватись про неї. «Турбування/піклування» про спадщину несе за собою певні обов'язки, такі як фізичне турбування не тільки про сам предмет (якщо це матеріальна спадщина), але й про «оточення» пам'яток. Турбування допоможе людям насолоджуватись пам'яткою. А після насолоди, знову ж прийде розуміння.

Це важливо розуміти для розвитку проекту «Вілла «Качиний діл»», тому що тут відбувається процес «створення спадщини» (франц. *patrimonialisation*/англ. *Heritage creation*). Для Жана-Мішеля Леньо це процес визнання реліктів минулого культурними цінностями. До списку реліктів входить: старіння речей, що часто супроводжується втратою їхньої утилітарної функції; випадковості історичного процесу – цінність самого факту збереження і унікальність; речі спеціально створені як естетичні об'єкти, щоб їх збирали і зберігали; артефакти або місця, що пов'язані з важливими подіями або персонами; випадкові факти академічної, політичної, соціальної або економічної кон'юнктури; інтерес певної соціальної групи – медіатора-ініціатора створення спадщини.

---

⁵⁸ Конвенція ЮНЕСКО 2005 рік, режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text

⁵⁹ Додаток 2А

Важливим для процесу створення спадщини в проекті «Качиний діл» є наявність відомостей про емблематичну фігуру Олекси Новаківського та його майстерню, залученість митрополита Андрея Шептицького та учнів школи, що дає можливість осмислити будинок та підвал у ньому як майбутній культурний центр. Їхні зв'язки та важливість їхніх персон є одними з перших критеріїв для створення простору культури у півниці будинку та прилеглій території, що знаходиться на вул. Котляревського, 39 у Львові.

2.1 Простір

Простір знаходиться у житловому будинку під номером 39 по вулиці Котляревського (колишня Набеляка). Ззовні це світлий доглянутий будинок, хоч його фасад понищений пластиковими вікнами.

Цей проект має на меті ревіталізувати простір, а саме підвал будинку, у якому знаходився гуртожиток. На цей момент це практично не можливо, тому що там проживають кілька сімей і вони приватизували підвал для своїх потреб. Тому пропозиція: місто викупить цей підвал як комунальну власність, а тоді буде можливість зробити там ремонт, а також створити мистецький простір.

У просторі має бути передбачене освітлення, рейлінги для картин чи супровідного тексту, а також музичні колонки для трансляції музики, про яку буде згадано пізніше. Ідея проекту нагадати та частково відтворити художні події, що відбувались у цьому самому місці у міжвоєнні роки. Можна сказати, що саме колишні мистецькі події стали імпульсом до створення нових, до встановлення нового зв'язку історії і майбутнього.

Перед і позаду будинку знаходяться маленькі сади, озеленена територія, що також може бути використано в проекті. У ньому передбачається заснувати вечірні літні літературні вечірки. Ідея бере початок з інформації про Богдана-Ігора Антонича, що також приходив у «Качиний діл» до друзів на вечори.

2.2 Залученість різних інституцій культури

Для кращого позиціонування, підтримки та розвитку проекту, планується залучити кілька інституцій культури, які можуть мати вигоду від цієї співпраці: це Академія мистецтв, коледж Труша, музей ім. О. Новаківського, Львівська Національна консерваторія ім. Лисенка, Львівський фаховий коледж ім. Людкевича, кілька львівських ГО, онлайн школи графічного дизайну та творчого мислення, а також українська діаспора (США, Канада).

Академії мистецтв та коледжу Труша є пропозиція залучити їхні ж учнів/студентів для майбутніх виставок у просторі. Щопівроку у цих навчальних закладах проводяться студентські виставки, але про них знають лише викладачі та учні, а не потенційні покупці чи майбутні роботодавці. Тому простір на Котляревського, 39 може стати першою платформою після навчання в Академії чи коледжі для спроби учням виставити свої роботи з певною тематикою. Ці виставки будуть спрямовані на розвиток майбутньої аудиторії і розширення горизонтів для перспективних художників, графіків. Цікавим тут є поняття «перша» платформа, тому що зазвичай на виставки організатори хочуть брати роботи уже відомих художників, у яких був досвід виставок. Цей досвід показує престиж і серйозність робіт та ідей автора. Щодо цього «першого» простору, то ідея полягає в допомозі учням та студентам отримати досвід – позитивний чи негативний, для того, щоб зрозуміти чи потрібно їм займатись творчістю і надалі чи пошукати іншу діяльність.

Музей ім. Олекси Новаківського буде запрошено долучитися у статусі головного партнера для простору, щоб переконати жителів цього будинку віддати підвали на користь місту, а також перетворити його на експозиційний та креативний простір. Крім цього, цей проект дасть можливість більшій цільовій аудиторії дізнатись про мистецтво самого Новаківського та його учнів. А також партнерство може стати доброю рекламою самого музею Новаківського.

Зважаючи на велику кількість маловідомих творів у архівах Львівської консерваторії, в проекті планується залучити працівників для пошуку творів М.Колеси за 30-ті роки ХХ століття. Є версія, що ці твори втрачено, знищено або вивезено, але якщо такі знайдуться, то це уже буде пропозиція для студентів консерваторії відтворити їх в живому виконанні і записати на сучасні аудіоносії. А тоді використати ці записи у просторі як фонову музику.

Можливо, кілька громадських організацій зможуть долучитись до проекту як партнери для популяризації проекту. Одне серед таких ГО - це «Контрфорс», що створює контент про відомих митців, музикантів чи інших культурних постатей. Ще музична агенція “Collegium musicum”, що займається класичною музикою, може виступити одним з партнерів. У них в репертуарі є твори Барвінського, що також належав до одного середовища з Новаківським.

З українською діаспорою у англomовних країнах (США та Канада) буде важче нав'язати контакт, але варто спробувати адресно залучити ті родини та інституції, які бережуть пам'ять і розуміють цінність творчого спадку Святослава Гординського та Володимира Ласовського. Такі благочинці могли б виступи співфундаторами/інвесторами проекту.

Ще одна можлива співпраця – українські сучасні літератори, що можуть стати бажаними гостями на брендових літніх літературних вечорах у саду вілли «Качиний діл».

2.3 Умовний успіх проекту

Припускаючи, що місту та міській раді все ж вдалось викупити підвал у мешканців будинку, наступним завданням буде вистарати у відповідній комісії надання статусу культурної та історичної пам'яті будинку, а також внесення вілли у реєстр пам'яток міського типу.

Подальші кроки стосуватимуться налагодження комунікації з адміністраціями Академії мистецтв та коледжу Труша задля підписання контракту про співпрацю. Зі сторони куратора проекту будуть надаватись

приміщення, тема, терміни для експозиції. Від вищевказаних інституцій очікуємо залучення вмотивованих студентів певних напрямків навчання. Паралельно з цим спілкуватимемось з консерваторією та коледжем ім. Людкевича щодо пошуку робіт, нот, записів творів Миколи Колеси, а також пошук найкращих студентів для їх виконання.

Найскладніше на цьому етапі буде вибудувати комунікативну стратегію з символічними і справжніми спадкоємцями спадщини учнів школи Новаківського серед української діаспори у Канаді та США. Якщо ж це вдасться лише частково або не вдасться взагалі, то варто також заповнити грантову заявку до одного з існуючих українських чи міжнародних фондів.

2.4 Можлива заявка на фінансування від Українського Культурного Фонду

Щоб краще скристалізувати та прокомунікувати ідею проекту, у цьому підрозділі я зробила спробу заповнити заявку для подання на конкурс від Українського Культурного фонду. Заявку слід трактувати як мінімалістичну версію проекту, тому що під час його реалізації ідеї, які тут описані, будуть уточнюватися, розвиватися і зазнають змін.

ОПИС ПРОЕКТУ

Короткий опис проекту та його основна мета *(Вкажіть головну мету проекту та опишіть його концепцію)*

Проект «Вілла «Качиний діл»» має на меті ревіталізувати місце та простір, що знаходяться у Львові на вулиці Котляревського, 39. Будинок, що там збудований, тісно пов'язаний з відомими постатями Львова такими, як Іван Левинський, Дмитро та Ася Левицькі, Олекса Новаківський, Святослав Гординський, Роман Чорній, Володимир Гаврилюк, Володимир Ласовський та Богдан-Ігор Антонич. Одним з головних завдань проекту є мета для цього будинку отримати охоронний статус культурної та історичної пам'ятки міського типу. Ревіталізація передбачає здійснене дослідження про школу Новаківського та учнів, а також налагоджену комунікацію та співпрацю з

такими закладами культури як музей О. Новаківського, академії мистецтв, коледж Труша, фаховий коледж ім. Людкевича, консерваторія ім. Лисенка. Вони всі потрібні для нового відкриття і символічного переуспадкування творчих імен, згадуваних у цьому проекті.

Які завдання проекту? (*Деталізуйте завдання, які стоять перед проектом, аби він міг досягти своєї мети. Дотримуйтесь хронологічної поетапності завдань*)

- Провести дослідження про будинок, дільницю, школу Новаківського, учнів цієї школи;
- Прокомунікувати з музеєм О. Новаківського нагоди для співпраці і можливим наданням картин учнів на виставки, які будуть проводитись;
- Домовитись з Академією мистецтв та коледжем ім. Труша про можливість дати їхнім студентам приміщення для проведення «Першої виставки»;
- Звернутись до архівів консерваторії, щоб знайти ранні твори М. Колеси;
- Знайти учнів з консерваторії чи коледжу для виконання цих творів;
- Зробити професійний студійний запис і перевести звукові файли на сучасні музичні платформи;
- Будинок має отримати статус культурної та історичної пам'ятки міського типу;
- Провести «Першу виставку», та серію музичних і літературних вечорів у зазначеному просторі.

У чому полягає оригінальність та інноваційність проекту? (*Сформулюйте виняткові елементи проекту, котрі вносять складові оригінальності та інноваційності*)

Проект зосереджений на маловідомій у публічному дискурсі темі, а саме українське мистецтво 1930-тих років та творчі доробки учнів мистецької школи ім. О. Новаківського. В цей час Галичина уникнула моторошної долі української культури в СРСР – цензури, репресій, таборів і масових розстрілів, а тому була важливим місцем для вільних українських художників та їх

творчих прозрінь, а також частиною загальноєвропейських нуртів. І хоч сам Олекса Новаківський відомий на всю Україну, та про його учнів в Україні практично не знають – поза Україною вони відомі. Будинок, який був прихистком для студентів школи, зберігся і може стати новим магнітом на культурній мапі та місцем оновлення і перетворення традицій, потрібен тільки імпульс та мудра опіка над спадщиною, а також синергія між матеріальним та нематеріальним аспектом цієї спадщини.

Яка цільова аудиторія проекту? *(Вкажіть, для кого робиться проект, хто буде його аудиторією чи аудиторіями. Цільові аудиторії можна розділити на групи.)*

Проект створений для досить великої групи людей. Їх можна поділити на декілька категорій:

- 1 – для поціновувачів історії мистецтва і тих то розуміє принцип аури місця;
- 2 – для тих, хто цікавиться легендою і творчістю Олекси Новаківського та хоче дізнатись більше про учнів його школи;
- 4 – для людей, які здобувають мистецьку освіту;
- 5 – для молодих художників, яким потрібен досвід першої виставки;
- 6 – для людей, які шукають роботи нових художників (як колекціонери чи працедавці);
- 7 – для поціновувачів літературної спадщини Богдана-Ігоря Антонича;
- 8 – для культурних туристів.

Які організації братимуть участь у реалізації проекту? *(Якщо проект має організаційних партнерів, вкажіть, з якими організаціями досягнуто домовленість і які завдання на них покладено)*

Основним партнером має стати Львівський художньо-меморіальний музей О. Новаківського. Їхнім завданням є знайти у власних фондах твори Святослава Гординського, Іванни Нижник-Винників, Романа Чорнія та Володимира Гаврилюка. Якщо їх небагато, то знайти людей, які мають твори цих художників у приватній збірці та надати їх контакти команді проекту.

Наступні партнери – Львівська Академія мистецтв та коледж ім. І. Труша. Для них завдання донести інформацію про проект до своїх викладачів та учнів, пояснити переваги участі у майбутніх виставках, зробити опитування про зголошення та надати цей список команді. Команда готує виставку з певною ідеєю та залучає велику мистецьку аудиторію зі Львова та цілої України.

Львівська консерваторія та музичний фаховий коледж ім. Ст. Людкевича мають завдання знайти твори (ноти записані на папері або старі записи на грамплатівках) та пошукати кваліфікованих студентів чи аспірантів, які будуть готові їх професійно відтворити.

Які очікувані результати проекту? *(Будь ласка, вкажіть довгострокові та короткострокові результати.)*

Короткострокові результати – якісна співпраця з Львівською консерваторією, знайдені твори та записані на музичні платформи; оформлення простору (ремонт, світло).

Довгострокові результати – надання віллі охоронного статусу культурної та історичної пам'ятки міського типу; співпраця з учнями з Академії мистецтв та коледжу ім. Труша; співпраця з музеєм ім. О. Новаківського; співпраця щодо набуття артефактів та можливого співфінансування зі сторони української діаспори у Канаді та США; приготування та проведення кураторських подій.

Чи передбачає проект сталий розвиток у майбутньому? *(Опишіть як проект може існувати в майбутньому? Які перспективи розвитку існують?)*

Проект може і повинен надалі розвиватись у ідеях та їх реалізації. Можливо, у зібраної команди з'являться нові можливості для співпраці з іншими творчими групами. Перспективою також буде проведення щорічного благодійного мистецького аукціону творів учнів-студентів Академії мистецтв та коледжу ім. І. Труша.

Які ризики можуть загрожувати проекту? *(Вкажіть внутрішні і зовнішні ризики і як з ними можна боротися?)*

Зовнішні ризики – продовження пандемії і тому неможливість провести події з фізично присутніми людьми, мешканці відмовляться співпрацювати, можливі

партнери відмовляться від співпраці, неможливість знайти стійке фінансування ні в Україні, ні з міжнародних фондаций. Внутрішні – команда не ладнає між собою, погана комунікація, поява інших проблем, недотримання дедлайнів.

2.5 Підсумки до розділу

Пропозиція ревіталізації має на меті звернути увагу громадськості та міської влади на будинок у Львові на вулиці Котляревського, 39 задля розгляду можливості реалізувати проект «Вілла «Качиний діл»». Він буде розвиватися під егідою Департаменту розвитку у Львівській міській раді, а також управління охорони історичного середовища.

Завданнями проекту є співпраця з міською владою та жителями будинку – передання підвалу у міську власність. Також співпраця з учнями та студентами різних мистецьких навчальних закладів – Академія мистецтв, коледж ім. Труша, львівська консерваторія ім. Лисенка, фаховий коледж ім. Колеси – для підтримки статусу та створення спільного культурного продукту. Комунікація з львівськими музеями, основним з яких є художньо-меморіальний музей Олекси Новаківського.

Ще одним стейкхолдером є українська діаспора, що може виступити у ролі фундаторів та жертводавців. Творчі доробки Святослава Гординського та Володимира Гаврилюка зараз високо цінуються та оцінюються у Канаді, тому канадським українцям мала б бути цікава та зрозуміла ідея проекту.

Висновки

Успадковування спадщини – це складний процес, який включає в себе осмислення наявної фактографічної інформації, її актуалізацію та реінтерпретацію сучасними культурними діячами. Дана робота, а саме проект ревіталізації мистецького простору з 1930-х років у Львові – це тільки початок лінії інших подібних проектів, що можуть і мають виникнути на території Львова чи інших міст України.

Метою цієї випускної бакалаврської роботи є проект проекту: як можна ревіталізувати простір окремої історичної вілли, пов'язаної з функціонуванням легендарної школи Олекси Новаківського, реконструюючи львівський контекст діяльності учнів школи О. Новаківського та залучаючи сучасних культурних діячів до створення нового культурного місця на карті Львова. Проект націлений на відновлення художньо-мистецького середовища, що буде нагадувати про малознаних в Україні художників, скульпторів та поетів. А також на те, щоб створити простір для реалізації нових ідей та рішень приватно-громадського партнерства щодо культурного середовища Львова.

Завданнями роботи було передбачено зреферувати наявні дослідження про українське мистецьке середовище 1930-х років, а саме хто з важливих митців проживав, вчився та творив у Львові, які були навчальні заклади і головний акцент – перша мистецька школа Олекси Новаківського. У цій роботі також представлені коротка біограма та творчий шлях архітектора будинку номер 39 на вулиці Котляревського у Львові. Далі була деталізована робота школи, її уроки і навчальні підходи – через спогади учнів. Наступна частина була присвячена чотирьом учням, які були і є важливими для контексту школи та будинку: Святослав Гординський, Іванна Нижник-Винників, Роман Чорній та Володимир Гаврилюк. Частина з них проживала у цьому будинку, а їхній гуртожиток власне і називався «Качиний діл».

Центральним завданням було запропонувати проект ревіталізації місця, що знаходиться у підвалі будинку на вул. Котляревського, 39. За версією цього проекту існує шанс зацікавити міську владу та профільну депутатську комісію, щоб ініціювати викуп підвалу як комунальної площі, а також надати будинку статус пам'ятки. Проект передбачає також співпрацю з українською діаспорою у Канаді та США, тому що Святослав Гординський та Володимир Гаврилюк проживали та творили саме там після Другої світової війни. Ще одна співпраця передбачається з художньо-меморіальним музеєм Олекси Новаківського у Львові, де промотором відновлення знань про школу Новаківського є директорка закладу пані Любов Волошин, авторка більшості джерел, які були використані у цій роботі. Проект також планує залучити студентів з коледжу ім. Труша та Академії мистецтв, що будуть мати змогу співтворити простір «Вілла Качиний діл» та виставляти свої роботи у майбутніх виставках чи аукціонах.

Цей проект пропонує опорну історично-інформаційну довідку про об'єкт, а також контекст художнього життя, представлення відомих персоналій і атмосферу та формати навчання молодих митців у 1930-ті роки у Львові. Вона потрібна для першого етапу втілення проекту ревіталізації, а саме надання статусу пам'ятки. Проект містить також ідеї про відновлення простору колишнього гуртожитку на віллі, аналіз стейкхолдерів та можливе залучення культурних інституцій до співпраці, і навіть заповнену пробну грантову заявку на конкурс УКФ. Звісно, під час реалізації проекту частина цих ідей може відпасти чи зазнати корекції, з'явиться команда, кожен з членів якої буде додавати нові сенси і акценти в проект. Як авторка цієї ідеї наразі я плекаю надію, що проект ревіталізації «Вілли Качиний діл» має шанси на успіх та підтримку з боку львів'ян, влади міста, а також менеджерів культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Виставка образів УТПМ. /Каталог/. – Львів, 4.XII – 17.I.1933.
2. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький у творчих долях українських художників – Львів: Артклас, 2017
3. Гординський С. Львів, Париж, еміграція/ у кн.: Степан Луцик-мистець. С. 32
4. Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія/ Упоряд. Р.М. Яців. – Частина 1. – Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України, 2012. – 232 с.: Іл.
5. Керч О. Альбатроси – Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка, 1952 – 312 с.
6. Комар Ж. Ян Томаш Кудельський — галицький архітектор на зламі епох, ст. 223 // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — № 632.
7. Любов Волошин «Іванна Нижник-Винників: Рання творчість у Львові 1920-1930 роки», Львів, 2013 – с. 130
8. Любов Волошин Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові як феномен відродження національного художнього шкільництва у Галичині, Львів 2000
9. Малюца А. Степан Луцик/ у кн.: Степан Луцик-мистець. – Нью-Йорк, Торонто, Вашингтон, 1973
10. Мирослава Ласовська-Крук «Володимир Ласовський» - Торонто, Канада, 1980
11. Нижник-Винників І. Мистецька школа О. Новаківського. Спомин/ у кн.: Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992.

12. Новоженець Галина. Образотворче мистецтво української діаспори 1940-1970 років: поліваріантність художнього досвіду. – Львів: Вид-во «Кальварія», 2015. – 280 с.
13. Христина Береговська «Святослав Гординський: творчість за пів століття», Львів, «Видавництво «АПРІОРИ», 28.11.2017 – с. 207
14. Яців Роман. Роман Чорній, мистецька легенда Львова: Матеріали до історії українського мистецтва 1920 – 1930-х років – Львів: Растр – 7, 2013. – 180 с.: іл.

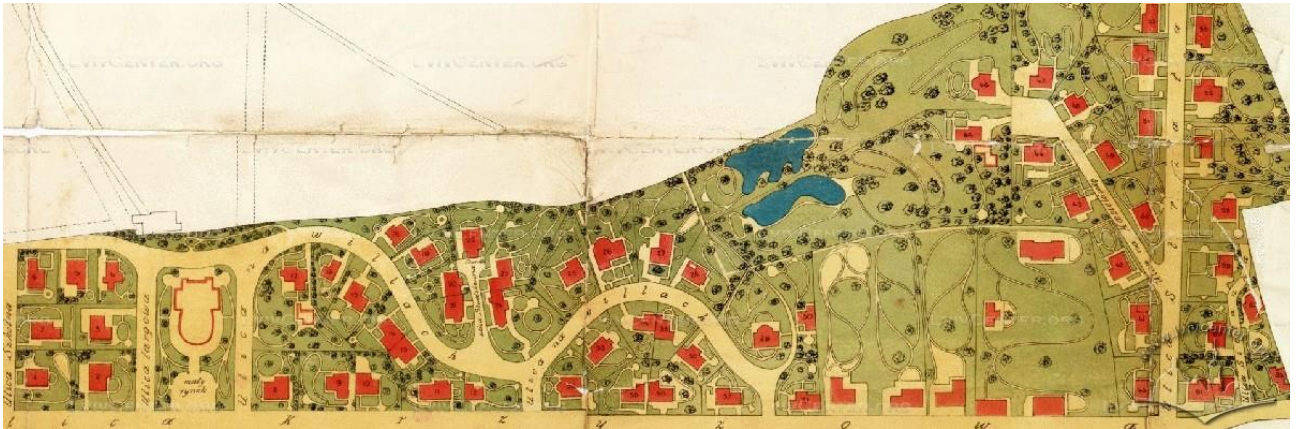
Електронні джерела

1. Володимир Прокопів «Місто-сад» Кастелівка або де заможні міщани тримали своїх «коханок», режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/misto-sad-kastelivka-abo-de-zamozhni-mischany-trymaly-svojih-kohanok/>
2. Гуцал Петро Левицький Дмитро Павлович, режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Levitsky_D_P
3. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text
4. Закон України «Про охорону культурної спадщини» Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
5. Ігор Жук Вулиця Котляревського, 39 – Житловий будинок, режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/kotliarevskoho-39/>; ДАЛО 2/1/5264:9
6. Ігор Жук, Павло Гудімов «Іван Левинський «Імпульс»», режим доступу: <https://yagallery.com/exhibitions/ivan-levinskij-impuls>

7. Ігор Мельник Вул. Пекарська, 19 – Школа-інтернат №19 для дітей з розумовими вадами, режим доступу:
<https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/pekarska-19/>
8. Конвенція ЮНЕСКО 2005 рік Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text
9. Мар'яна Шевелева Олекса Новаківський – львівський модерніст, режим доступу <https://uain.press/blogs/oleksa-novakivskyj-lvivskyj-modernist-1196461>
10. Олександр Шейко Дев'яносто п'ять років тому або перша українська художня школа Галичини, режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/dev-yanosto-p-yat-rokiv-tomu-abo-persha-ukrayinska-hudozhnya-shkola-galichini/>
11. Олександр Шейко В гостях в Олексі Новаківського, режим доступу:
<https://photo-lviv.in.ua/v-hostiakh-v-oleksy-novakivskoho/>
12. Maria-Angels Roque. *A Living and Dynamic Heritage // Quaderns della Mediterrania* 13, 2010. 13-20 pp.

ДОДАТКИ ТА ФОТОГРАФІЇ

Додаток 1А

План «місто-сад», ідея Івана Левинського та Юліана Захарієвича

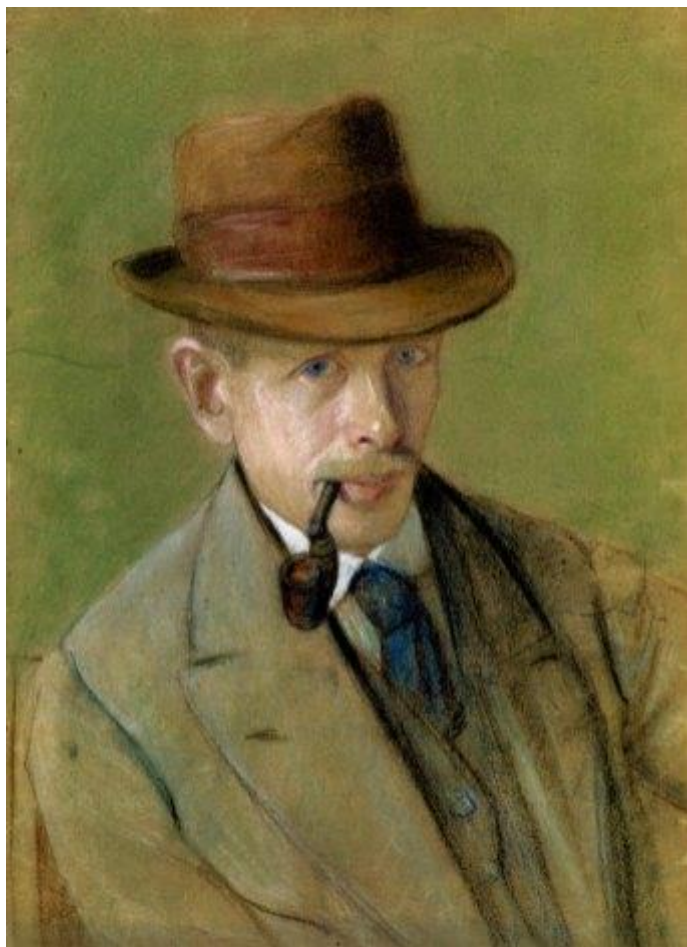
Додаток 1Б

Сучасний вигляд будинку на Котляревського, 39, з приватної колекції авторки, 07.07.2020

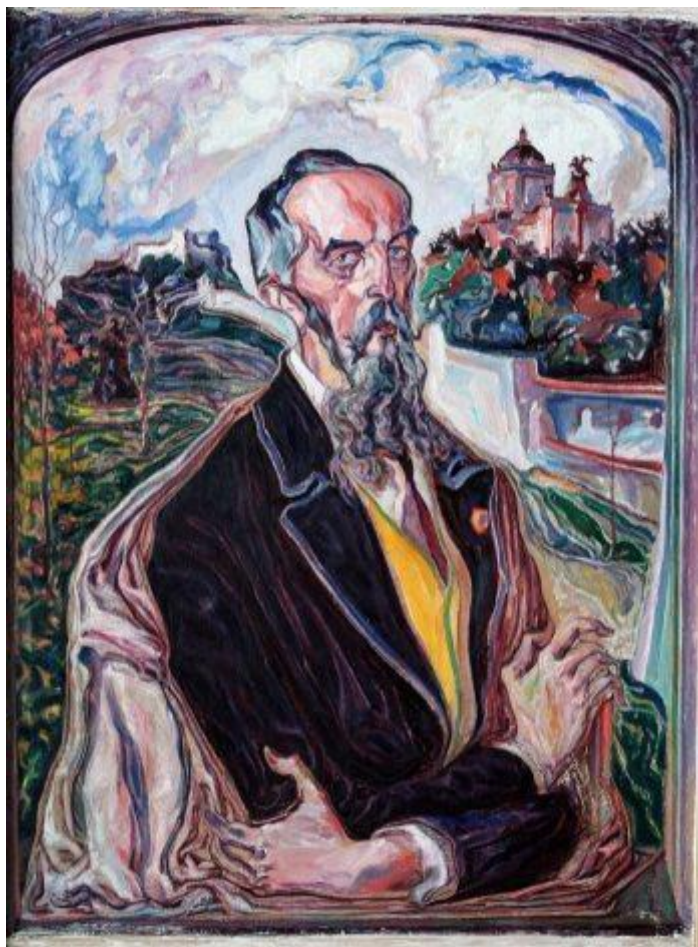

Іванна (Ася) Левицька, 1976 р. Копія із фотографії, подарованою У. Старосольською (США) – з колекції мистецько-меморіального музею ім. Олекси Новаківського

Модест Сосенко, автор Олекса Новаківський, 1919

Олекса Новаківський, портрет Олександра Барвінського, 1930-ті рр.

Олекса Новаківський, начерк до портрету Василя Барвінського, 1920-1930-ті роки

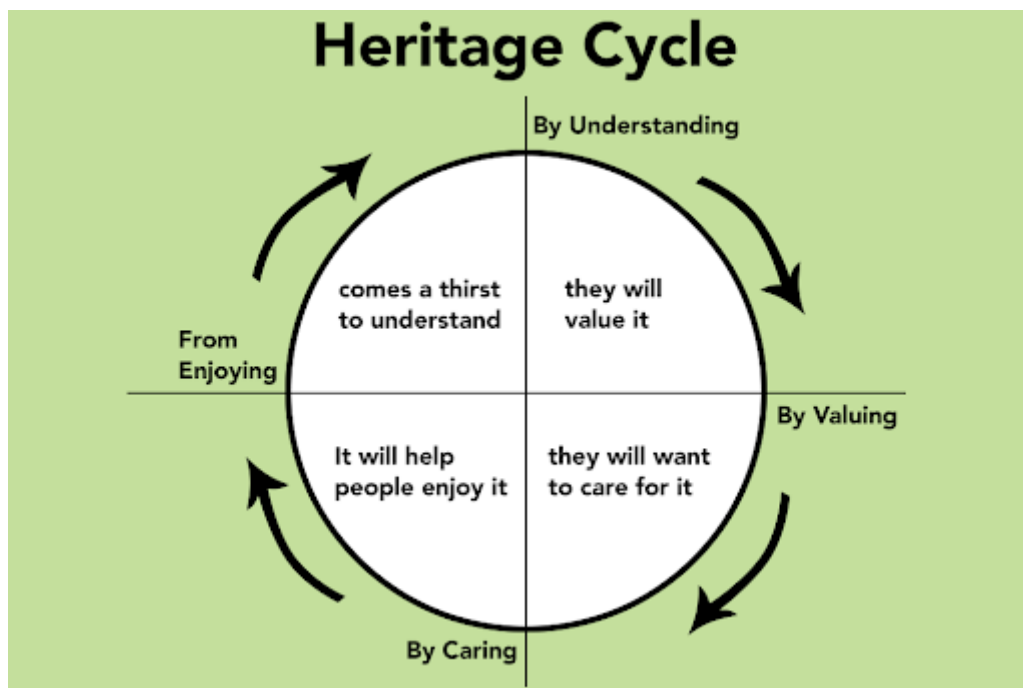
Олекса Новаківський, портрет Дмитра Левицького, 1933 р.

Учні О. Новаківського у «Качому долі», з книги Л. Волошин «Іванна Нижник-Винників. Рання творчість у Львові 1920-1930 рр»

В «Качому долі», з книги Л. Волошин «Іванна Нижник-Винників. Рання творчість у Львові 1920-1930 рр»

Heritage cycle, Simon Thurley, 2005